

Avangard művészet és keresztény lét a mai Oroszországban

I.

Peresztrojka és glasznoszty - ez a két szó szimbolizálja azt, ami ma Oroszországban végbemegy.

Ez a két fogalom nagyon pontosan leírja az új, mindenkit meglepő folyamatok különféle erővonalainak egymáshoz való viszonyát. A peresztrojka fogalma többértelmű: jelenti a pártapparátus leépülését, de jelenti az új politikai kezdeményezéseket, a gazdaságban bekövetkező változásokat, a társadalmi élet demokratizálását és -különösen fontos- a kultúra felszabadítását.

A peresztrojka eszköze és biztosítéka a glasznoszty, vagyis az időszéri kérdések nyílt megvitatásának, bírálattal gyakorlásának és a személyes vélemény szabad nyilvánításának lehetősége.

Fontos persze megemlíteni, hogy a peresztrojka ideológusai által meghirdetett demokratizálás még nem demokrácia, a liberalizálás még nem biztosítja a személyiség sérthetetlenségét, a glasznoszty még nem jelenti az információ szabadságát és a másképp gondolkodók eszméinek a nyilvánossághoz való jogát.

II.

Nem a peresztrojkról fogok itt beszélni. Arról kell beszélnem, amit a peresztrojka nyilvánvalóvá tett mind azok számára, akik korábban semmit sem láttak, vagy nem akartak látni.

Ha megkíséreltem, hogy áttekintést adjak mindarról, ami valamennyi szovjet hírközlő eszköz révén napvilágra került, az élet egyetlen olyan területére sem bukkanhatok, amely mentes volna a súlyos, gyógyíthatatlan betegségtől, amely legjózanabb reményeinket is csirájában fojtja meg.

Nemcsak a múltról van szó. Az új kezdeményezések ma is elmerülnek a széles tömegek csendes passzivitásában, a közönyben, a változásoktól való félelemben. Ezen az egykori és mai jelenségen gondolkodva ahhoz a szörnyű felismeréshez jutunk, hogy mindannak, ami országunkban történt, egy antropológiai katasztrófa az alapja. /Antropológiáról nem természettudományos, hanem filozófiai értelemben beszélek. /Mi történt hát valójában?

Három lényeges szempontot kell kiemelnem: a történelmit, a lélektanit és a filozófiai.

1. Kezdjük a történelemmel: az a társadalmi kísérlet, ami az 1917-es forradalommal kezdődött, mindenteljes hagyományos értékkel és életformával való teljes szakítást jelentett. A lakosság egésze elvesztette a magán-

lulajdont, a szövetkezetesítés révén a paraszti munka megváltoztatta érteimét, a vasfüggöny eltakarta a nyugati világ látványát, a nagy terror az emberi élet értékét megszüntette, a párt és az állam uralma a kultúra, a hírközlés, a politika, a tudomány és a művészetek felett hosszú időre kioltotta annak minden lehetőségét, hogy eltérő utakat keressünk és járjunk.

2. A lélektan nyelvén ennek a kísérletnek a lényegét úgy lehetne meghatározni: a személyiség teljes megszüntetése. Ez elszakítás a bizánci-európai kultúra örökségétől és az azokhoz tartozó ősi képzetek valóságától, amelyek évszázadokon át meghatározták a személy, a család, az emberi kapcsolatok, az etikai értékrend, a társadalmi tájékozódás és magatartásnormák szerkezetét. Ez a személyiségkioltás /ami a frusztrációnál súlyosabb lélektani kategória; frusztráció, ha egy gyermektől elvesszük a kedvenc játékát; a személyiségkioltásnak az felel meg, ha mindenteljesen kioltás lehetőségétől megfosztjuk /szétrombolta az orosz kereszténység ezer éve alatt kialakult közös képzeteket, az Atya /Isten/, az Anya /egyház/, a Fiú és a testvér egyaránt elvesztette eredeti értelmét. Az Atyát a nép vezérével, az Anyát a kommunista párttal, a testvért az osztállyal -/később ideológiai harcban vállalt szolidaritással/ helyettesítették.

A képek tartalmának állandó változása /a sztálinizmus kialakulása, majd a desztalinizáció idején / végképp szétrombolta azt, amit Erikson amerikai lélekgyógyász „ősi, eredendő bizalomnak” nevez. A társadalomlélektan területét éretlen példaképek uralták el, jellemzői a kialakulatlan öntudat, a felelősségtől való félelem, az állam mindenhatósága ellen elkövetett személyes bűn tudata, az etika felcserélése erkölcsi prédikációkkal, hiszékenység és az azzal együttjáró közöny, mely folyamatosan kielégülési pótlékokat hajszol.

3. Ha e társadalmi kísérlet következményeit filozófiai, mégpedig kultúrfilozófiai oldalról vizsgáljuk, nyilvánvalóvá lesz, hogy a társadalomlélektani változásokkal párhuzamosan a gondolkodás szerkezetében is pusztulásnak kellett bekövetkeznie. A gondolkodás és a lét elvesztették eredendő kapcsolatukat: a gondolkodás, mely a lét eredete és értelme után kutat, egzisztenciális veszélyé vált. A gondolkodás részterületekre és különösen a célszerűség keretei közé kényszerült visszahúzódní.

Ennek következtében eltűnt az a közeg is, amelyben a gondolkodás vagy erkölcsi lett nemcsak az egyén, hanem a közösség számára is jelentéssel bír. Ezt a közveget elfoglalta a mindenható ideológia, amely önnön nyelvét rákényszerítette mindenkinek a gondolkodására és beszédére.

Fontos, hogy az ideológia nem valami, amiben lehet „hinni”, vagy „nem hinni”, hanem kötelező életér, amelynek, tetszik, vagy nem tetszik, minden élet ki van szolgátva. Belekerülve ebbe az életterbe - és ez a gyermekeknevelés egész rendszerével a gyermekkoról elkerülhetetlen - a gondolkodás minden értelmét el-

veszti. Az ideológia „gondolkodik” helyettünk és kialakítja - nélkülünk - legyőzhetetlen ellentétpárjait: „mi” és „ők”, „saját” és „idegen”, ortodoxia és eretnekesség, az egyedül igaz tanítás és a tévút. A szavak jelentését az határozza meg, hogy az ideológia „igaz” vagy „hamis” tartalmat tulajdonít nekik / az igazi demokrácia, az igazi szabadság stb. / Az ideológiai valóság nyelve felügyelet alatt álló, közös tolvajnyelv. Ebben a nyelvben a jelentést a jelző hordozza. A nyelv a hatalom egyéb megnyilvánulásainak rendszerével egygyéolvad. Ezen a módon egy tetszés szerinti szöveg előállítás és terjesztése az államhatalom realizálásának eszköze, az egyéni tudat azonosítása a tömeg „húsával és vérével”. A gondolkodás ezt az azonosítást természetesen zavarná, a következetes gondolkodás az ideológia nyelv- természetét lerombolná, az egyéni vagy a büntudat és félelem szakadékába, vagy az ellenállás pózába juttatja. Mindkét eset a személy és az állam tragikus összeütközéséhez vezet, ezért veszélyes és felesleges az önálló gondolkodás, ezért lép a helyére a ravaszság, az ésszerűség és a gyakorlatias önzés.

Ezek a legjellemzőbb jegyei annak, amit antropológiai katasztrófának neveztem. Nem nehéz belátni, hogy itt nemcsak gazdasági vagy csak jogi vagy csak lelki problémáról van szó, hanem olyan összetett kérdésről, amely a lét egészére kiterjed.

III.

Abban a pillanatban, mihelyt lételméleti kérdésről van szó, jogosulttá válik megvizsgálni, milyen szerepet játszott az egyház ebben a folyamatban? Az orosz ortodox egyház egyike volt a legelső intézményeknek, melyeket teljes megsemmisítésre, azaz hivatalosan: „elhalásra” ítélték. Papok tízezrei szenvedtek mártíriumot, hívők százezrei üldöztetést és elnyomást.

A második világháború előtt csak néhány templom működött, minden szellemi tanintézményt, kolostort, egyházi kiadót, könyvtárat, missziószervezetet felszámoltak. A helyzet csak akkor változott, amikor a második világháború alatt Sztálin az egyházak hazafias magatartását ki tudta használni. A moszkvai pátriarkátus sok templomot kapott vissza, megnyitottak egyházi iskolákat, a kiadók újra működhetnek. De sem a háború alatt, sem később nem változhatott meg az egyház státusza: a templomok a „vallási kultusz intézményei” maradtak, a missziós tevékenység, a vallásos nevelés, felvilágosítás, teológiai munka, a szociális gondoskodás továbbra is tiltott volt.

Sajnálatos módon a vallásos nevelés és a teológiai válaszok hiánya miatt az istentisztelet maga is a természetes vallási igények kielégítésének területére szűkült, amit sok nemkeresztény vallásban is megtalálhatunk, hogy a születés és a halál, az egészség és a betegség, a szerencse és a nyomor, a halál utáni megváltás titkai felé fordulnak. Emellett arra is fontos rámutatni, hogy az orosz ortodox egyházat túlnyomórészt 60-70 éves öregasszonyok gyülekezete jelenti,

akik a komszomolista lelkesedés, az elkeseredett valóságellenes propaganda, templomok bedeszakázása és lerombolása korszakában nőttek fel. Az orosz ortodox egyház támasza és életének mindennapi formálója tehát az a népcsoport, mely az egyház funkciói közül kizárólag az istentisztelet felé fordul.

A kereszténység lényege az effajta „természetvalóság” ekkéi rejtvé marad, helyette a haszonelvű, mágikus tudat, a szigorú és következetesen betartott „ortodox” ideológia jelenik meg, amely a középkori feudális világképben, a bizánci kanonikus jogban és a liturgikus konzervativizmusban gyökerezik. A templombajáró fiatalok és értelmiségiek is átveszik ezt az elképzelést a kétségbevonhatatlan „valóságról”. Sokuk pedig, akik ettől a „valóságtól” elfordultak, súlyos üldöztetést szenvedtek el állami szervek részéről.

IV.

Jelent-e az ortodox egyház kiutat abból a helyzetből, amit az antropológiai katasztrófa előidézett? A válasz: igen és nem.

Igen - mert az ortodox egyház liturgiája a hívőknek visszaadja az Atya és az Anya, a testvéri közösség és a mindezek alapjául szolgáló értelem, cél és remény hagyományos és közös képzetét, és ezáltal szembe-segez valamit az elárvultság lelkiállapotával.

Igen - mert az egyház segít az emberek az emberi élet abszolút értékét megérteni, hogy önmagára úgy tekinthessen, mint aki az örökkévalósággal áll szemben.

Nem - mert az alapvető értékek helyreállításának folyamata a teológiai válaszadás körén kívül zajlik, és nem a mai időknek megfelelő nyelven fejezi ki magát, ezért a tudat és a lélek katasztrófális némaságát nem tudja legyőzni.

Nem - mert a középkori realizmus, mely az ortodox vallási tudat felett uralkodik, nincs abban a helyzetben, hogy áttörje a mágiát és a természetvallást, amelyek kétségtelenül ideológiai elszigeteltséghez, változásoktól való irtózáshoz, vallásos önhittséghez vezetnek.

V.

A fenti igenek és nemek vezetnek tulajdonképpen témánkhöz. Bevezetésképpen kellett volna felhívnom a figyelmet arra, hogy a címben szereplő „és” az „avantgard művészet” és a „keresztény lét” között arra a félreértésre okot ne adjon, mintha én az emberiség vagy a világ művészet által történő megváltásának romantikus eszméjét taglalnám. És különösen nem az avantgard és posztavantgard művészet által.

Néha azonban mégis a művészet a legalkalmasabb arra, hogy egy kérdést átvilágítson. Ma például joggal beszélhetünk az „ikonok teológiájáról” annak az egykori küzdelemnek a révén, melyet ikonok támogatói és ellenfelei vívtak egymással.

A mai avantgard és posztavantgard természetesen nem ilyen kérdéseket állít fel. A hagyományhoz és a teológiához való viszonya provokatív és tagadó / ahhoz a tagadáshoz hasonlóan, melyet az egyházatyák közül Dionysios Areopagita fejez ki a legtisztábban azt állítva, hogy Istenről csak tagadás lehetséges: nem teremtet, nem véges, tel nem fogható /, de éppen ezáltal jeleníti meg az emberi lét problematikáját.

Természetesen én az orosz helyzetre gondolkodom. Oroszországban az avantgard művészetnél radikálisabban senki sem tette fel az antropológiai azonosság kérdését, sem az irodalom, sem a filozófia, sem a iektan, sem a színház, sem a képzőművészetek.

Mit jelent itt radikálisnak lenni?

Túl lenni a „kész világon”, túl lenni annak határán, ami önmagában való, mint a tárgyakat fizikailag megváltoztathatatlanul jellemző tulajdonságok. Ez a radikalizmus található meg az evangéliumokban, a názáreti Jézus beszédeiben, aki számára nincs kitértetett hely térben és időben, ami az embert „önmagától” Istenhez vezethetné: sem társadalmi rang, sem tudás, sem nemzeti hovatartozás, sem ortodox magatartás, szent hely vagy hivatal. Semmi a „kész világból”.

Ezt a radikalizmust fedezhetjük fel az orosz jurodivj - a szent örültek - mozgalmában, melynek tagjai minden szabályt és rendet felrúgva vették maguknak a bálorságot, hogy az igazságot a világ hatalmasságainak szemébe vágják, hogy kompromisszumok nélkül éljenek, hogy minden szót és tekintélyt kétségbe vonjanak.

Az avantgard művészet / ne keverjük össze a modern művészet sokrétű fogalmával! / radikalizmusa abban áll, hogy világossá teszi a határt művészet és nemművészet között. Vagyis nem „új formákról” vagy „stílusokról”, hanem a művészet mibenlétéről van szó.

Ebben mutatkozik meg az avantgard művészet és gondolkodás Siva-termelete - egyidejűleg rombolás és újateremtés: rombol, hogy újat teremthessen és újat terem, hogy rombolhasson.

Az avantgard művészet mindig a határon létezik, a „kész világ”, az ideológia azaz az egyetelen igaz tanítás határának túloldalán. Meni fáradhatatlanul az alkotótevékenységre ösztönöz.

Ezt a művészetet nem lehet „szeretni” vagy „nem szeretni”, ez a művészet „önmaga útjának követésére” szólít fel, hogy az ember maga is alkotóvá váljék, vállalja a megszakított korlátok állépésének kockázatát, hogy a valóság - és nemcsak annak mása - életünk részévé lehessen.

Ez a művészet nem egy új világgal ajándékoz meg, ellenkezőleg, kirántja a talajt a lábunk alól. A valóság világát, melyben minden kérdéses, magunknak kell felépítenünk. Azt jelenti ez: az egyetlenről, ami után kutatunk, amit magunk akarunk újateremteni: az életről és az előről van szó.

Az élő a változásban jelenik meg. Más - eleven - legyen a költő száva, a festő képe, a szobrász alkotása.

A moszkvai művészet nem avantgard a szó szoros értelmében. Az avantgard sokrétű fogalom és sok művész van ma, akik a tudat posztmodern átalakításának szerepét és jelentőségét többé-kevésbé megértik.

A moszkvai avantgard művészet három fő korszakot hagyott maga mögött. Az első / 50-es és 60-as évek / a mimezis addig uralkodó hagyományának a „tisztá művészet” és a metafizika eszközeivel történő legyőzését jelentette. Ez a tárgynélküli lestészet, az expresszionizmus, a szürrealizmus, a neoprimitivizmus ideje. A művész proféta, szellemi tanító, pap, filozófus, Mester. Az a feladata, hogy a világot keltő-ossza a profán, hivatalos ideológiájú holt területre és a „tisztá szellem” világára, amelyhez az ő művei is tartoznak. Alapgesztusa, hogy a művészet autonóm világát kinyilatkoztassa, mely saját „belső emigrációjából” táplálkozik.

A második korszak / 70-es évek / a szent és profán, az underground „magas művészet” és a hivatalos „pseudoművészet” közötti határ lerombolását jelentette. Létrejön a „szoc-art”, ez az egészen eredeti művészeti irányzat, amely a társadalmi-ideológiai nyelv fordulatait a moszkvai avantgard művészet saját eszköztárába emeli át. Ennek előképe volt az amerikai pop-art és a koncepcionalizmus, melyek egy új értelmezési síkot teremtettek. Moszkvában nem a fogyasztási cikkek voltak bőségben, nem a reklám lett a művészi átértelmezés tárgya, hanem az ideológia, a társadalmi, kvázi-történelmi, politikai sztereotípiák töltötték be ugyanezt a szerepet. A művész alapgesztusa a legendátlanítás, a távolságtartás és irónia eszközeivel.

A harmadik korszak / 80-as évek / a kinyilatkoztatás gesztusát a legendátlanítás gesztusától a posztmodernizmus gesztusával választja szét. Ez a megkülönböztetés a mitológikus terület művészi-esztétikai újraértelmezéséből indul ki. A legendátlanítást az idézés művészi módszere váltja fel, egy új mitológiai összefüggésrend megalkotása. A régi maszkok mellé újak kerülnek, az irónia maga is ironikus megvilágításba kerül. Nem a szoc-art-tal történő szakításról, inkább annak posztmodern felértékeléséről van szó. Ebben a kiemelésben és ezzel egyidejű eihatórolódásban nyilatkozik meg „az üresség tagadó jelenléte”, a Sinai hegy ürességéhez hasonlatos ürességé, amelyből Isten szava hallatszik. Ez az üresség, amelyből a valóság maga fordul énhozzá a „kész világ” határain kívülről és ugyanakkor belülről, a „tisztá művészet” szentélyén kívülről, az irónia és legendátlanítás világán túlról, ez az az üresség, amelyben önmagamhoz visszalátok, hogy megtehessem azt, amit rajtam kívül értem senki sem tehet meg.

Mit jelent mindez a vallásos tudat, a teológia számára? Receptek adásáról nem lehet szó, csupán az egyik koordinátát kell világossá tenni: az Istenre vonatkozó kérdés - ma az emberre vonatkozó kérdés. Az ember

önazonosságára , arra a képességére vonatkozó kérdés, hogy az eleven valóságot a holt képmástól megkülönböztesse.

Az antropológiai katasztrófa tapasztalata - Csemobil ehhez nem is hasonlítható - arra készlet, hogy keserűen beismerjük, az ember elveszítheti a képességét , hogy különbséget tudjon tenni élni és túlélni között. Az élet, a gondolkodás, az érzés majmolása, az etika , a vallásos hit, a művészet majmolása rettenetes hatalomra tehetnek szert az ember felett. Ez előtt a hatalom előtt a gazdasági , politikai , társadalmi peresztrojka tehetetlennek és ön maga majmolásának bizonyulhat.

Az avantgard művész alkotó provokációja itt válik - az átalakítás hatalmas tervei között szinte észrevétlenül - a keresztény tudat és a teológia igazi ösztönzőjévé. Ez az ösztönzés arra kell, hogy figyelmeztessen, hogy a kereszténység nem „befejezett világ”, és nincs is joga , hogy az legyen, nem ideológia és nincs is joga, hogy az legyen, vagy hogy egy másik ideológiát pótoljon.

A kereszténység a valóság jelenlétének bősége, az

embernek célt, értelmet, önazonosságot adó erő jelenlétének a bősége.

Ami bennünk idegen és halott , az ezen a valóságon kívül van. Csak egyetlen út vezet el ennek felismeréséhez: a radikális kérdezés . A kockázat, a fáradtság, a kitarásra való készség útja . Csak ennek az útnak a során változhat át a túlélés keserű kenyere az élet való kenyérévé.

Jevgenyij Barabanov 1943-ban Leningrádban született, történelmet és művészettörténetet tanult, a művészeti kiadóktól 1973-ban politikai okok miatt eltávolították. Gyermekek számára művészetterápiás iskolát alapított, teológiai írások fordításával foglalkozik. 1977-ben a tübingeni teológia tiszteletbeli doktorrá választotta, a fenti szöveg 1988-ban, első külföldi utazása során megtartott tübingeni köszönőbeszéde.

A német változat, amelyből Gerle János fordítása készült, az Individualitát c. svájci folyóirat 1989 decemberi számában jelent meg.

forma
FORMA
TERVEZŐ, BERUHÁZÓ
ÉS FŐVÁLLALKOZÓ KISSZÖVETKEZET

- BERUHÁZÁSSZERVEZÉS
- ÉPÍTŐIPARI FŐVÁLLALKOZÁS
- TELEPÜLÉSRENDÉZÉS
- ÉPÍTÉSZETI MŰSZAKI TERVEZÉS
- BELSŐÉPÍTÉSZETI TERVEZÉS
- MŰSZAKI ELLENŐRZÉS, LEBONYOLÍTÁS

8360 KESZTHELY 8900 ZALAEGERSZEG
KOSSUTH L. U. 54. LANDORHEGYI ÚT 25.
TEL.: 12 695 TEL.: 12 540
TX: 33 482

FORMA
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
FORMA
MÉRNÖKI IRODA

- ÉPÍTŐIPARI FŐVÁLLALKOZÁS
- TELEPÜLÉSRENDÉZÉS
- BELSŐÉPÍTÉSZETI TERVEZÉS
- REKLÁMOK, FELIRATOK TERVEZÉSE, KIVITELEZÉSE
- MŰSZAKI ELLENŐRZÉS, LEBONYOLÍTÁS
- KOMPLEX ÉS SZAKIPARI ÉPÍTŐIPARI KIVITELEZÉS
- BELSŐÉPÍTÉSZETI KIVITELEZÉS
- KŐ, MŰKÖMUNKÁK KIVITELEZÉSE

5000 SZOLNOK
ÜTTÖRŐ U. 28.
TEL.: 37 764, 33 003
FAX: 44 603